

KUR'AN'DA İRADE-AZM VE TEVEKKÜL

Hayati AYDIN*

ÖZET

Kur'an'a göre ideal anlamda iman irade, azm ve tevekküle dayanan imandır. Bunlar birbirlerini tamamlayan süreçlerdir. Bunlardan ilki iradedir; azm ve tevekkül ise bir irade doğrultusunda ortaya konulur. Birisi bir şeye inanır, bu hususta azm ortaya koyup Allah'a tevekkül gösterirse Allah o kişiyi mutlaka başarılı kılacak ve onun için imkânsız gibi görünen şeylerin gerçekleştiğini görecektir. Kur'an'da azm ve tevekkülden sonra bir mucizenin gerçekleşmesi, mucizenin de imkânsızın gerçekleşmesi olduğuna göre bununla büyük olasılıkla Kur'an bize azim ve tevekkülle önceleri imkânsız gibi görünen şeylerin birer normal iş gibi kolaylıkla vuku bulacağını kişi için her an bir mucizenin gerçekleşebileceği, olağanüstü bir kuvvetin zuhur edeceğinin mesajını vermektedir.

Anahtar Kelimeler: İrade, azm, tevekkül

ABSTRACT

Will-Resolution and Absolute Reliance on God in the Qur'an

The most ideal belief as explained in Qur'an is based on irade (will), azm (resolution) and tevekkül (absolute reliance on God). Irade comes first. The second in importance is azm which means to be patient and serious in an action. And third tevekkül means to trust God after performing the first and the second step, namely irade and azm. It is only than that miracles take place. In other words, a miracle takes place only when one wills, takes action seriously and trust God in any work

Key Words: Will, Resolution, Absolute Reliance on God

Birinci etapta bu makaleden amacımız bütünselliği açısından Kur'an'ın tutarlılığı “...Azmedince (karar verince) de Allah'a tevekkül et (dayan)...”(Âl-i İmrân, 3/ 159) ayeti bağlamında ortaya koymaktır. İkinci olarak yine bu bağlamda son zamanlarda unuttulan İslam'ın özünü Kur'an ayetleri ışığında Ashab ve örnek şahsiyetlerin yaşantılarından bazı örneklerle yeniden gözler önüne sermektir.

Kur'an'da en ideal anlamda iman, irade, azm ve tevekküle dayanan imandır. Bunlar gerçek inancın birer unsuru durumdadır.

Bunlardan ilki iradedir; azim ve tevekkül ise ancak bir irade gereğince ortaya konulabilir. Çünkü doğal olarak tasarlanmış her bir iş ve eylem bir iradeye dayanır.

1. *İrade: Erade-yerüdu* fiilinin mastarıdır. Kadı Beydavî irade, kendisine sevk etmesi nedeniyle bir fiile nefsin kayması ve eğilim göstermesidir, demektir. Ancak bu eğilimin ilk kaynağı olan kuvvete de irade denildiğini ifade etmektedir. Birinci tanım da eğilim fiille beraber iken, ikincide ifade edilen kuvvetin ise fiilden önceliği vardır.¹ İsfehani'ye göre irade, istenilen bir şeyin elde edilmesinde çalışmaktır; ancak yapılması veya yapılmamasının gerekli olduğuna hükmedilen bir şeye nefsin meyletmesi anlamında bir isim olarak da kullanılmaktadır. İsfehani'nin naklettiği kadarıyla dalciler iradeyi istek, ihtiyaç ve ümitten meydana gelmiş bir güç olarak görmektedirler. Kur'an'da bu ifadenin Allah ile ilgili kullanımını ise genellikle hükmetme anlamını ifade eder.² Filolog Firuzabadi ve et-Tehanevi'ye göre ise irade, basit olarak istemek ve bir işe yönelmek anlamındadır.³ Nitekim Ebu Muin en-Nesefi, lügat ehlinin iradenin aslinin R-V-D maddesi olduğunu ve bununla da hem isteğin (talep) kastedildiğini; bundan dolayı bol yağmurlu çayır araştırmayı amaçlayan, kavminin önünde otlak arayana *raid* derler. Hem de bununla meylin kastedildiğini ve bundan dolayı da arzulu (şehvetli) cariyeye aynı kökten *cariyetun revdae* çoğulunu da *civarun rudun* şeklinde ifade ederler.⁴ Görüldüğü gibi tanımlardaki ortak payda, irade, hem insandaki eğilimin kaynağına hem de eğilimin kendisine denilmektedir. İsteğin böyle eğilimle birleşmesinden dolayı da bazı kelimciler iradeyi

* (Doç. Dr.), Yüzüncüyıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Van, e-mail: aydinhayati12@myinet.com.

¹ Beydavî, Abdullah b. Ömer, *Envarü't-Tenzil ve Esrarü't-Te'vil* (Min Haşiyeti Şeyhzâde), Hakikat Kitabevi, İstanbul, 1991, I. 222.

² İsfehani, Rağib, Ebü'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'ân*, Dârü'l-Marife, Beyrut, ts., s.s.206-207 .

³ Firuzâbâdi, Mecdüddin Muhammed b. Ya'kub, *Tertibu Kamusi'l-Muhit alâ Tarikati'l-Misbahi'l-Münîr ve Esasi'l-Belâğe*, 2. Bsk., İsa el-Babi el-Halebi; II. 410; Tehanevi, Muhammed Ali b. Ali b. Muhammed, *Keşşafu Istilahati'l-Fünun*, Darü'l-Kütübi'l-İlmi, Beyrut, 1998, II. 210.

⁴ En-Nesefi, Ebu Muin, *Tabsiretu'l-Edille fi Usuliddin (Thk.Huseyin Atay)*, Riasteu es-Suuni'd-diniyye lil Cumhuriyeti't-Turkiyye, Ankara, 2004, s. 490

meşietle aynı saymış ve onu irade tanımında birleştirmişlerdir.⁵ İşte böyle istek gücü ve eğilim içermesinden dolayı genellikle kelam kaynakları iradeye, güç yetirilen iki şeyden birini tercih etme meylî veya tercihin bizzat kendisidir, şeklinde ortak bir tanım getirmişlerdir.⁶

Daha çok Kelam ilmini ilgilendiren bu konuda gerek Eş'ariler gerekse Maturidilerin her ikisi de insanın iç dünyasında iradenin beslendiği fikir ve düşüncelerin zuhurunu ilahi kabul ederler. Ancak Eş'ariler kulun iradesinin, dolayısıyla tercihinin fiili üzerinde tesirinin olmadığını iddia ederlerken, Maturidiler bunu ruhî bir meylî ve seçim gücü olarak kabul etmekte, içinde yapmaya veya yapmamaya dair bir meylî olduğu için kendisine *azmî musammem* demekte ve kulun sorumluluğunun alanını bununla sınırlamaktadırlar.⁷

Eş'arilere göre kulların ihtiyari filleri Allah ile kul arasında bir ortaklık neticesinde gerçekleşmektedir. Bunlardan sadece bir secim olarak kulunkine *kesb* Allah'inkine de *halk* demişlerdir. Yani fiildeki *itkan ve istitaat* Allah'ın buna *halk* ve *icat*; irade ise kulun olup buna da *kesb* demişlerdir. Böylece Eş'ariler kulun olaylar üzerindeki kudretini inkâr etmiş, ancak kulun *kesb* üzerindeki kudretini kabul etmişlerdir.⁸

Maturidiler de Allah'ın fiiline *halk* kulunkine de *kesb* derler. Ancak onlara göre *fiil* kelimesi hakiki anlamda hem halkı hem de kesbi içermektedir. Eş'ariler ise fiildeki kesbi mecazi olarak fiil hakkında kullanırlar.⁹ "O halde Eş'ariler kullara ait fiillerin Allah mahlûku olduğu ve bu fiillerin kulun irade kudretinin dâhilinde

⁵ Nesefî, Necmeddin Ebu Hafz Omer b. Muhammed, *Hasiyetu'l-Kestellani ala Serhi'l-Akaid*, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul, s. 85-86.

⁶ Nesefî, Necmeddin Ebu Hafz Omer b. Muhammed, *Hasiyetu'l-Kestellani ala Serhi'l-Akaid*, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul, s. 85-86; Nesefî, *Tabsiretu'l-Edille*, s. 490; Tahanevî, a.g.e., II. 211; Şeyhzâde, Muhammed b. Muslihiddin Mustafa el-Kocevî, *Envarü't-Tenzil ve Esrarü't-Te'vil Haşiyesi*, Hakikat Kitabevi, İstanbul, 1991, I. 222.

⁷ İbnü'l-Hümmam, Kemal, *el-Müsayere*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1979, s. 109-111.

⁸ Muhammad Davud, Abdulbari, *el-İrade İnde'l-Mu'tazile ve'l-Eşaire*, Daru'l-Ma'rifeti el-Camiyye, 1996, p. 132-133.

⁹ Es-Sabuni, Nureddin, *Maturidiyye Akaidi* (Trc: Bekir Topaloglu), D.I.B.Y., P.141.

bulunduğu noktasında Maturidilere muvafakat etmiştir. Ancak Es'ariler kulun kesbinin mecazi anlamda fiil denilmesi anlamıyla Maturidilere muhalefet etmişlerdir.¹⁰

İrade her ne kadar ıstılah yönüyle tercih etme ve meyletmeyi ifade etse de Türkçe örfümüzde kanaatime göre Maturidiliğe biraz meyilden dolayı olsa gerek veya felsefi tanım daha ağır basarak azme daha yakın, yapılan tercihte sebat etmek, onda kararlılık ve azimet göstermeye denir. Dilimizde iradeli insan denilince tercihinde sebat eden, azimli kişi anlaşılmaktadır. Bu yönüyle irade felsefe ve psikolojinin irade tanımına bir benzerlik gösterir. Çünkü felsefe ve psikoloji iradeyi, eylemle ilgili kesin kararlılık göstermek, eylemi düşünceye uygun olarak gerçekleştirebilme, insana eylemlerine tümüyle egemen olma, onları kontrol etme gücü veren zihnin veya ruhun yetisi olarak tanımlamaktadır.¹¹ Bu bakımdan irade örf, psikoloji ve felsefe açısından istençten daha ziyade eylemi yaptığı tercihe uygun gerçekleştirme, bu tercihte bilincin nefsi kontrol altında tutması bu hususta azimet ve sebat göstermesi anlamını ifade etmektedir. Bu bakımdan örf, felsefe ve psikoloji bakımından irade tercih ve meyilden daha ziyade bilinçli bir aksiyondur. Bu da Kur'an'da azm ifadesine tekabül etmektedir. Bizim de hareket alanımız iradenin işte bu yönü, yani Kur'an'ın da özellikle üzerinde durduğu iradenin eyleme yönelmiş, azm yönü olacaktır.

Nitelik yönüyle iradeye gelince: Şüphesiz iradeli bir hareket aklidir ve bir hedef gözetir. Bu da sadece insana mahsustur. İradeli bir eylemi irade dışı bir hareketten ayıran hedefi elde etmeye yönelen akliliktir. İradeye bağlı bir davranış beyne ait olma yönüyle basit veya şartlanmış reflekslerden ayrılır. Örneğin hipnotize edilmiş bir adamın hareketleri kendisine telkin edilen imajın tesiriyle meydana gelirken, normal halde bulunan bir insan ise yaptığı hareketin faydalı olduğuna hükmederek o eylemi yapma-

¹⁰ Es-Sabuni, a.g.e., *16 dipnot*, D.I.B.Y., p. 141.

¹¹ Sakil, Fahir, *Mu'cemi Ilmi'n-Nefs*, Daru'l- Ilm lil Melayin, Beyrut, 1985, s. 121; Hançerlioğlu, Orhan, *Felsefe Ansiklopedisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, ts., III. 126-127; Güçlü A. Baki vd., *Felsefe Sözlüğü, Bilim ve Sanat Yayınları*, Ankara, 2002, s. 772; Budak, Selçuk, *Psikoloji Sözlüğü, Bilim ve Sanat*, Ankara, 2002, s. 402.

sıdır.¹² O halde bu eylemde hem faydalıya hükmetme yargısı hem de o faydalı işi gerçekleştirme amacı vardır.

İradenin yapısına gelince, iradeli bir eylemde dört safha bulunmaktadır: 1. Amacın tasarlanması 2. Zihinde tartışılması, 3. Karar verme, 4. Uygulama

İradeli eylemin dile getirilen ilk iki safhası, kavramların işleyişine, akıl yürütmeğe, üçüncü safhası, bu akıl yürütmeyi sonuçlandıran yargıya, dördüncü safhası ise, bu yargı tarafından başlatılan harekete tekabül eder.¹³ Özellikle iradede üçüncü safha olan karar anı çok önemlidir. Bu an yoksa irade de yoktur. İşte irade hastalarında bu an yoktur. Bu tür hastalar kendi kendilerine uzun uzadıya bir meseleyi zihinde tartar fakat karar veremezler. Bu tür hastalar nasıl davranması gerektiğini çok iyi bilmelerine rağmen hareketlerinde kararsızlıktan ve şaşkınlıktan kurtulamazlar. En basit bir hareketi yapabilmeleri için olağanüstü bir çaba harcamaları lazımdır.¹⁴

Dwelshduvers'in ifade ettiği şekliyle iradede (ki iradenin felsefede azim anlamında kullanıldığını ifade etmiştik) karar anında insanda bulunan bütün kuvvetler bir noktada toplanır. Uygulamaya geçme anında infilakı davet edecek kıvılcım görülür gibi olur. Bu aşamada artık tereddüt, etmek, meseleyi zihinde tartmak kalmamış, müspet menfi bütün hisler tetkik üstünde duran bir duruma gelmişlerdir.¹⁵ Nitekim Henri Bergson bu anı şöyle tanımlamaktadır. İstenilen anda ve seçilen doğrultuda, elden geldiği kadar büyük, yığılmış bir kudret tutarını serbest bırakmak için, bir tabancanın tetiğine sürmeden basacak bir parmağın eylemi gibi son derece zayıf bir eylem yeter.¹⁶ Demek ki Bergson'a göre iradede karar aşaması, ivmenin kıvılcımını tutuşturan ilk olgudur. Bunda irade temerküz ettikçe kuvvet yoğunlaşır, kudret büyür. Ona göre irade, kudret yaratabilirse, yaratılmış olan kudret miktarının zayıf olması mümkün olabilir. Ancak et-

¹² Aynı zamanda bk. Öner, Necati, *İnsan Hürriyeti*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s. 14; Meydan Larousse, "İrade" mad.

¹³ Meydan Larousse, "İrade" mad.

¹⁴ Dwelshduvers, *Psikoloji* (trc: Şekip Tunç), İstanbul, 1952, s. 97; Meydan Larousse, "İrade" mad.

¹⁵ Dwelshduvers, *a.g.e.*, s. 97.

¹⁶ Bergson, *Zihnin Kudreti*, s. 48.

kisi bir baruthaneyi uçuracak bir kıvılcımınki gibi pek büyük olabilir.¹⁷ Çünkü onun ifade ettiği kadarıyla bünyesel harekette, patlayıcı adı verilebilecek olan ve top barutuna benzetildiklerinden dolayı patlayıvermek için sadece bir kıvılcım bekleyen bazı karbonhidrat ve yağlar gibi maddeler kullanılmaktadır. Bunlarda, güneşten elde edilen ve harekete geçmeye hazır olan önemli bir gizli kuvvet birikmiş bulunmaktadır.¹⁸

İrade, azim içerdiği müddetçe eşi bulunmaz büyük bir direnç meydana getirdiği şüphesizdir. Hatta her bir iradede az çok bir iman da vardır. Kendi sahalarında büyük eser yaratabilmiş ilim ve sanat sahiplerinde bir adanmışlık duygusunun olması ve onlarda umulmadık bir güç ve gözü karalığın bulunması ancak böyle bir imanla izah edilebilir. O halde iradeyi heybetlendiren azmin İslam literatüründeki anlamı ve özellikle Kur'an'daki konumu nedir? Ona bakmak lazımdır.

2. *Azm: İradenin eyleme yönelmesini ifade eden azm, iradede kararlılık göstermek, bir işe esaslı yönelmek,*¹⁹ o hususta sabır ve sebat ile çalışmak ve ciddiyet ortaya koymaktır.²⁰ Azmin böyle kararlılık ve ciddiyet ifade etmesinden dolayı zaman zaman yemin yerine de kullanılmıştır. Bu bağlamda “*azemtü aleyke letef'alenne*” demek, “*aksemtü / yemin ederim ki (bunu) yapacaksınız*” demektir.²¹ Nitekim Araplar bir işe kesin olarak girişemeyen, bir işte sebat edemeyen, (zihni) dağınık ve tereddütlü olan birisi için, “*ma li fülânin azimetün / filânun azimeti yoktur*” derler.²² Yine birisi kalbinde yapmak üzere bir niyeti gizlerse “*tava filânün fuadehu ala azimeti emrin / Filân kimse kalbini (şu)işin karallığı ile bağlamıştır*” derler.²³

¹⁷ Bergson, *a.g.e.*, s. 48.

¹⁸ Bergson, *a.g.e.*, s. 24.

¹⁹ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, ts., s. 150; İbn Faris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed, *Mu'cemu Mekayisi'l-Luğa*, Darü'l-Ciyl, Beyrut, 1991, IV. 309.

²⁰ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab* “*Azm*” mad., Daru İhyai Türesi'l-Arab, Beyrut, 1992, IX. 193; Alusî, Şihabuddin, *Ruhü'l-Meani fi Tefsiri'l-Kur'an'ül Azim ve Sebi'l-Mesani*, Darü'l-Fikr, Beyrut, 1987, XIII. 34.

²¹ Ezherî, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed, *Mu'cemu Tehzibi'l-Luğa*, “*azm*” mad.

²² İbn Faris, *a.g.e.*, 309; İbn Manzur, “*Azm*” mad., IX. 193; Ezheri, *a.g.e.*, “*Azm*” mad.

²³ Ezherî, “*Azm*” mad.

E't-Tehânevî'ye göre azm, fikir, şehvet gibi çeşitli etkenlerden hasıl olan tereddüt ve nefsin dürtüklemelerinden sonra iradenin kesinlik yani meyl kazanmasıdır.²⁴ İsfehanî ise azm'ı, bir işi yapmaya kalbin düğümlenmesi / kilitlenmesi şeklinde tanımlamış ve azimet bir sakınmadır, sanki kişi azmedince bu azimle şeytanın kendi üzerindeki iradesini gerçekleştirmekten alıkoyarak üzere onu düğümlüyor şeklinde bir yorum getirmiştir.²⁵

Demek ki bütün bunlardan anlaşılan azim, nefsanî meyillelere iltifat etmeksizin iradede kararlılık gösterip ciddiyet ortaya koymak ve herhangi bir konuda sabır ve sebat ile devam etmektir. Nitekim kuvvetli bir iradeyi muayyen bir noktaya toplayıp ruh, melek ve cinlerin teshir edilmesi ve emir altına alınmasına yardım edeceği iddia olunan bilgilere bu ilintiden dolayı "*İlmü'l-Azaim*" denilmektedir.²⁶ Bu bağlamda bir afete uğramış kişi üzerine okunan, o afeti kesmesi umulan ayetlere de "*Azaimü'l-Kur'an*" denilir.²⁷ Yapılması ve sürdürülmesinde büyük bir sabır ve kararlılık olduğu gerekçesiyle Allah'ın bize vacip kıldığı, bize emrettiği farzlara da *Azaim* denilmektedir.²⁸ Okuyucunun içinde secde etmesi lazım gelen ayetlere de "*Azaimü's-Sucud*" denilir.²⁹ Bütün bunlar hep azmin iradede ciddiyet göstermek, bir işi bitirmeye kastetmek anlamını ifade etmektedir.

Bu kelimenin Kur'an'daki kullanımını da bu anlama uygunluk arz etmektedir.

"...İş azmedince (ciddiyete bindiği zaman cihat isteklerinde) Allah'a sadık kalsalardı, elbette kendileri için daha iyi olurdu."(Muhammed, 47/21)

"Ant olsun biz, önceden Adem'e bir emir verdik. Ancak o onu unuttu ve biz onda bir azim (ciddiyet / kararlılık) bulmadık."(Taha, 20/115)

²⁴ Tehanevî, a.g.e., III. 329-330.

²⁵ İsfehanî, a.g.e., s. 334; Ayrıca aynı ifade için bkz. İbn Manzur, "Azm" mad.; Ezheri, a.g.e., "Azm" mad.

²⁶ İbn Manzur, "Azm" mad.; Şibay, Halim Sabit, *Azimet* md. / İslam Ansiklopedisi, M.E.B., 1993, II. 151.

²⁷ İbn Faris, *Makayis*, IV. 309-310; İbn Manzur, a.g.e., "Azm" mad.

²⁸ İbn Manzur, "Azm" mad., IX.193; Ezheri, a.g.e., "Azm" mad.

²⁹ Ezherî, a.g.e., "Azm" mad.

Görüldüğü gibi bu kelime Kur'an'da da ciddiyet ve kararlılık anlamında kullanılmıştır. Bundan dolayı kendilerine karşı gösterilen şiddetli mukavemete karşılık büyük bir ciddiyet ve kararlılık gösterip, sebat ettikleri için bazı peygamberler aynı kökten olmak üzere ulü'l-azm (azim sahibi) peygamberleri olarak anılmış ve Allah, Elçisine (s.a.) bu gibi kimselere uyulması, bunları örnek alması tavsiye edilmiştir.

“O halde sen de, azim sahibi elçilerin sabrettikleri gibi sabret...” (46/35)

İslam âlimlerinden bazıları bu ayetteki *“mine’r-rusuli”* ifadesindeki *“min”*’i beyaniyyeye hamlederek peygamberlerin hepsinin azim sahibi olduklarını ifade etmişlerdir. Bunlara göre bütün peygamberler ulü'l-azm’dırlar. Allah’ın elçi olarak gönderdiği her elçi azim, yani sabır, metanet sahibidir.³⁰ Bazıları da ayetteki *“mine’r-rusuli”* ifadesindeki *“min”*’i teb’idiyyeye hamlederek peygamberlerin sadece bir kısmının, bir gurup seçkin peygamberin azim sahibi olduklarını ifade etmişlerdir. Ancak bunların adetleri ve kimler oldukları hususunda ihtilaf edilmiştir.³¹ Ancak Suyuti ve Alusî’ye göre doğru olanı bunların beş kişi olmasıdır. Bunlar Nuh, İbrahim, Musa, İsa ve Muhammed’dir (a.s.).³²

Bunların Ulü'l-azm peygamberleri unvanıyla anılmalarının nedeni hususunda ise şunlar anlatılmaktadır: Nuh (a.s.), uzun seneler kavminin ezasına sabretmiş, hatta çoğu zaman bayılıncaya kadar kavmi tarafından fiziki saldırıya uğradığı halde o Hak uğrunda sabır ve sebat göstermiştir. İbrahim (a.s.), ateşe atılmadan dahi yılmamış, büyük bir metanet ile davasını savunmuş, bir imtihan gereği oğlunu bile kurban etme azmini göstermiş, sabır ve sebatını kaybetmemiştir. Musa’yı (a.s.) da İsrail oğullarının aşırı serkeşliklerine ve Firavun’un despotluklarına tahammül etmiş asla azimden ödün vermemiştir. İsa (a.s.), ömrü boyunca dünyaya asla iltifat etmemiş, dünyanın bir geçici yurt olduğunu söylemiş bir kerpici bile bir kerpiç üzerine koymamıştır.³³

³⁰ Razî, Fahreddin, *et-Tefsirü'l-Kebir*, Daru İhyai’t-Türasi’l- Arabi, Beyrut, 1998, X. 31.

³¹ İbn Manzur, *“Azm”* mad.; Alusî, a.g.e. XIII. 34-35.

³² Alusî, a.g.e. XIII. 34- 35.

³³ Alusî, a.g.e. XIII. 35; Razî, a.g.e., X. 30-31.

Ancak bu gösterilen örneklerden bazıları söz konusu peygamberlerin her ne kadar övgüyü gerektiren meziyetleri olup onların ruh yüceliklerini gösterse de asıl olarak Kur'an'da övülen ve Allah Resulü'ne (a.s.) sabır ve teselli bağlamında örnek alınmaları tavsiye edilen din uğruna gösterdikleri azim ve sebatlarıdır. Tema bu olunca şu söylenir: Din uğruna bütün peygamberler ciddi çalışmış, bu konuda büyük sıkıntı ve eziyetlere göğüs germiş ve büyük bir azim ortaya koymuşlardır. Bundan dolayı ayette geçen "min" in teybin anlamına hamledilmesi daha makul görünmektedir. Nitekim Kur'an'da hikâyeleri anlatılmayan birçok peygamber bulunmaktadır. Zira Kur'an'da, "Andolsun Biz, senden önce de elçiler gönderdik. Onlardan kimini(n hayatını) sana anlattık, kimini de anlatmadık..." (Mü'min, 40 / 78) ifade edilmektedir. Bu peygamberleri tanımadan haklarında yargıda bulunmak, onların azim sahibi olmadıklarını söylemek elbette doğru olamaz.

O halde Kur'an'a göre iyiliğe, doğruluğa ve hakka taraf tercih ortaya koyup bu hususta sabır göstermek ve sebat etmek, savaşçı bir ruh durumunu ortaya koymak bir azim eylemidir. Bu savaşçı ruh gerçek anlamda ancak Hak'da, hak bilinen bir davada, imanda gerçekleşir ve hedefini yakalar. Batıda, süflî amaçlarda bu zor gerçekleşir. Bu performansı gösterdikleri için de peygamberler bu unvanla anılmışlardır. Bu tarz eylem Kur'an'da övülmüş, sahipleri tebci edilmiştir: (Bk. Al-i İmran, 3/186; Lokman, 31/17; Şura, 42 / 43). Allah şu ayetle azmin tam bir tevekkülî imanla büyük neticeler doğuracağını ifade etmektedir:

"...Azmedince (karar verince) de Allah'a tevekkül et (dayan); çünkü Allah kendine tevekkül edenleri (dayanıp güvenenleri) sever." (Âl-i İmrân, 3/159). Nitekim Muhammed İqbal söyle demektedir:

نقطه ی نوری که نام او خودی است-زیر خاک ما شرار زندگی است
محکم از حق شو سوی خود گامزن-لات و عزای هوس را سر شکن³⁴

"Adi benlik olan o nur noktası- Bizim toprağımızın altında hayat kıvılcımıdır

³⁴ İqbal, Muhammed, *Kulliyati Eş'ari Farisi Mevlana İqbali Lahuri / Esrari Hodi*, s. 14, 18.

Kendine doğru yürü ve hak ile sağlamlaş-Heves putunu Lat ve Uzza putları gibi kir”

Azmi nefsin cazip duygularına asla iltifat etmemek, düşüncüyü her türlü menfi etkilerden temizlemek, eylemde odaklaşmak olduğundan büyük bir performans gerektirir. Bundan dolayı sürekli bir azmi ancak büyük iman ve ideal sahibi olan kişiler ortaya koyabilirler:

Bakınız Alexis Carrel bu gibi kişilerle ilgili şunları söylemektedir: *“Alimlerin, kahramanların ve azizlerin hayatında bitmez tükenmez bir enerji hazinesi vardır. Bu insanlar ovanın üstünde yükselen dağlar gibi olurlar. Bizim nereye kadar çıkmamız gerektirdiğini bize işaret ederler; insan şuurunun tabii olarak yükseldiği gayenin ne kadar asil olduğunu gösterirler. Deruni hayatımızın istediği manevî gıdayı bize yalnız bu insanlar verebilir.”*³⁵

“Burada bahis konusu olan, mizaca büyüklüğünü veren iyi vasıfları azar azar geliştirmede kilise, iki bin yıldan beri yaptığı tecrübelerle çok haklı olarak hataların incelenmesini ve duyuların ve zekânın temizlenmesini ve manevî ilerlemenin iradesini yükselen yolun başına koyar. Bu ana kavramı izlemek ve sonra aklın doğruluğunu, hakkın ve hakkaniyetin sevgisini kazanmak esaslı ve önemlidir. Bu iyi vasıfların mutlak lüzum ve zarureti filozoflar, rahiplerden ziyade tecrübe araştırmalarıyla uğraşan bilginler bilir. Zira hakikaten zıt bir hata hafif bile olsa deneyin başarısızlığıyla derhal cezasını görür. Toplu hayatımızın tehlikeleri içinde ferdi hayatımızı tehlikeleri içinde olduğu gibi bizi yalnız hakikat kurtarır.

*O yol yıllar süresince yavaş yavaş yükselir. Bu yolculuk esnasında birçok kimseler yarlardan yuvarlanarak inerler, uçurumlardan uçarlar, yahut dere kenarlarındaki yumuşak otların arasında yatarlar, ebedi bir uykuya varırlar. Kıvançta, tasada, refahta ve sefalette, sağlıkta ve hastalıkta, azim ve gayrete devam etmek gerekir. Her düşüşten sonra tekrara kalkmalı, yavaş yavaş cesaret, iman ve iktidar azminin yardımıyla ruhunu, sevgi kapasitesini kazanmak gerekir. Sonunda, şahsi menfaatlerden kurtulmak icap eder. Ruhun aklı olmayan unsurlarının şahsiyetin zırhını meydana getirdiğini unutmamak lazımdır..*³⁶

³⁵ Carrel, Alexis, *Hayat Hakkında Düşünceler* (trc. Cahit Beğenç), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s. 111-112.

³⁶ Carrel, a.g.e., s. 1112.

Bu tür azmi ortaya koyan, hayatını gayesi uğruna küçümseyen insanların halk kitleleri üzerinde büyük etkileri olduğu şüphesizdir. Yine Alexis Carrel'in dediği gibi, " *Ne Kant, ne Bergson, ne Pasteur müritleri tarafından Napolyon'un askerleri tarafından sevildiği kadar sevilmemişlerdir. Mahviyet kar insan adalet, sevgi ve şahsi menfaati terk etme kabiliyeti ile kudreti büyük olur*"³⁷ Bu konuda tarihi şahsiyetlerin günümüze büyük ışık tuttuğunu unutmamak lazımdır. Rollo Mayin ifadesiyle " *İnsanoğluna mal edilebilecek en koklu gelişimlerin yüzyıllar evvelinden bu zamana söylene gelmiş Oedipus'un efsanesi veya Eyub'un hikâyesi gibi klasik eserlerde gizlenmiştir*".³⁸

Kur'an bu hususta zengin olayları ve örnekleri barındırmaktadır. Örneğin:

"Hele o kendilerine yara değdikten sonra Allah'ın ve Peygamberin emrine icabet edenlerin. Müminler içinden bilhassa böyle iyilik yapan ve sakınanlar için pek büyük bir mükâfat var. Onlar ki, halk kendilerine: "İnsanlar size karşı ordu toplamışlar, onlardan korkun!" deyince, (bu) onların imanını artırdı. Ve: "Allah bize yeter, O, ne güzel vekildir." dediler. Bundan dolayı Allah'tan bir nimet ve bollukla geri döndüler, kendilerine hiçbir kötülük dokunmadı. Ve Allah'ın rızasına uydular. Allah büyük lütuf sahibidir."(Al-i İmran, 3/ 172-174)

Tehlike karşısında yılmak insanda doğasının bir gereği olmasına rağmen Ashab'ın ortaya koyduğu bu azim onların doğalarını yendiklerini, kendilerini aştıklarını ortaya koymaktadır. Fahrettin er-Razi, bu ayet bağlamında şunları söylemektedir: Ashab, kendilerini korkutmak amacıyla söylenen kelamı işitince buna asla itibar etmediler. Aksine bu söz, kalplerinde düşmana karşı savaşmaya, ister ağır isterse hafif olsun Allah Resulü'nün (s.a.) kendilerine emrettiği ve nefyettiği şeyler hususunda ona itaat etmeye dair kuvvetli bir azmi ortaya çıkardı. Hâlbuki bu esnada Ashabın bazıları büyük yaralar almış ve tedaviye ihtiyaçları vardı"³⁹

³⁷ Carrel, a.g.e., s. 1112.

³⁸ May, Rollo, *Kendini Arayan İnsan, (Man's Search For Himself)* (Türkçesi: Aysen Karpat), Kuraldışı, 3.Bask., s.106.

³⁹ Razi, a.g.e., III. 434.

Bu ayetlerin nüzul sebebi hakkında bazıları Bedr-i Suğra bazıları da Hamraü'l-Esed hakkında nazil olduğunu söylemişlerdir. Ancak Taberî'nin tercihine göre bu ayetler Hamraü'l-Esed olayı hakkında nazil olmuştur. Bu görüş hem tarihî vakalara hem de ayeti kerimelerin nazmına daha uygundur. Çünkü ayette “*Hele o kendilerine yara değdikten sonra Allah'ın ve Peygamberin emrine icabet edenlerin*” denilmesi Ashabın Allah Resulü'nün (s.a.) sefere çıkma çağrısına zor koşullar altında icabet ettiklerini ve bu yüzden de övüldüklerini dile getirmektedir. O halde hemen Uhud savaşının akabinde meydana gelen ve henüz Uhud yorgunluğu ve yaraları üzerinde olan ve Allah Resulü'nün (s.a.) çağrısına icabet ederek Hamraü'l-Esed'e koşan kişiler hakkında inmiştir. Hâlbuki Bedir savaşında Müslümanların yaralı olma durumu yoktur.⁴⁰ O halde Taberî'nin bu mantıklı tahlili ile birlikte bir çok müfessirin de tercih ettiği ve en fazla kabul gören sebebi nüzul şudur: Ebu Süfyan, ve arkadaşları Uhud savaşından zaferle geri dönüp Revha denilen mıntıkaya ulaştınca Müslümanların hepsini öldürmediklerine pişman oldular. Kendi aralarında geri dönüp hepsinin kökünü kazıyalım dediler. Onların bu niyetleri Allah Resulüne (s.a.) ulaştınca onları korkutmak ve kendilerine bir kuvvetin olduğunu göstermek ve düşmanı karşılamak için Medine'den çıktılar. Allah Rasulü (s.a.) “*Benimle birlikte sadece savaş katılanların çıkmasını istiyorum*” dedi (Bir görüşe göre onunla birlikte yetmiş kişi kalktı). Bunlardan bir çoğu yaralı ve yaralarından henüz kanlar akıyordu. Nihayet Hamraü'l-Esed'e vardılar. Allah bu esnada müşriklerin kalplerine korku düşürdü ve Müslümanlarla karşılaşma cesaretini göstermeden dağıldılar.”⁴¹

Bu ayetin sebebi nüzulu ile ilgili bir takım tikel hadiseler de anlatılmaktadır: Birisinde, Bir kadının savaşta eşi, babası, kardeşi ve oğlu şehit düşmüştü ancak Allah Resulü'nü (s.a.) sağ görünce “*Ey Allah Resulü bütün musibetler seni gördükten sonra yok oldu gitti*” demiş, diğer bir rivayette de Safiye kardeşi Hamza'nın (r.a.) müsle olduğunu işitmiş ve onu görmek istemişti. Allah Resulü (s.a.) onu bundan men ettirdi. O da Allah Resulü'ne (s.a.) dönerek “*Şüphesiz ona yapılıanı işittim; ancak (musibet) Al-*

⁴⁰ Taberî, Ebu Cafer Muhammed, *Camiü'l-Beyan an Te'vili' Ayi'l-Kur'an*, Darü'l-Fikr, 1988, III. 182.

⁴¹ Razi, a.g.e. III. 432.

lah'a itaat söz konusu olduğunda kolaylaşır" diye cevap vermiştir.⁴²

Ayet bir topluluktan bahsettiği için bunlar gibi tikel olaylar gerçek sebebi nüzul olarak kabul etmek uzak görünmektedir. Ancak bunların hepsi toplu olarak mütalaa edilirse ayetin bütün bu hadiseler için ortak olarak indiği bir bakıma geçerli bir sebep olarak kabul edilebilir.

Yukarıdaki ayette görüldüğü gibi önce Ashab tarafından Allah ve Resulünden yana tercih ortaya konulmuş, peşinde bu husustaki her türlü olumsuz koşulda sebat, yani azm gösterilmiş ve ardından da Allah'a tevekkül aşaması gelmiş ve bu davranışa verilen bedelle, tanrısal lütufla ayet bitirilmiştir. O halde bu ayette olduğu gibi konumuzun üçüncü aşaması, yani azimden sonraki aşama olan *tevekkül* aşaması gelmektedir. Böylece amacımız olan *irade-azm* ve *tevekkül*den sonra Tanrısal irade ve lutüfun nasıl devreye girdiğini ortaya koymaktır.

Nitekim Kur'an'ı Kerimde şöyle denilmektedir:

"...Azmedince (karar verince) de Allah'a tevekkül et (dayan); çünkü Allah kendine tevekkül edenleri (dayanıp güvenenleri) sever."(Âl-i İmrân, 3/159)

"...Kim Allah'a tevekkül ederse (güvenirse) O, ona yeter. Allah, emrini yerine getirendir. Allah her şey için bir ölçü (bir sınır, bir kanun) koymuştur."(Talak, 65/3)

3. *Tevekkül*: İrade ve azmin son halkası olan *tevekkül*, kök yönüyle vekâletten müştak olup başkasına itimat etmek, güvenmek anlamındadır.⁴³ "Vekele emrehu ile fülânin" demek "işini başkasına ısmarlamak, işi hususunda başkasını güvenmek" demektir.⁴⁴ Ancak ıstılahta *tevekkül* ise, sadece Allah'a itimat edip güvenmek anlamını ifade eder. Taftazani'ye göre ayet ibaresinin konteksti bağlamında "Azmedince (karar verince) de bana tevek-

⁴² Razî, a.g.e., III. 432.

⁴³ İsfehânî, a.g.e., s. 531; Firuzabadî, mecduddin Muhammed b. Yakub, *Kamusi'l-Muhit*, İsa el-Babi el-Halebî, ts., IV. 653; Alusî, a.g.e., III.106; Gazalî, Muhammed, *İhyau Ulumi'd-Din*, Daru İhyai'l-Kütubi'l-Arabi, ts., IV. 253.

⁴⁴ Gazalî, a.g.e., a.y.

kül et (dayan)” şeklinde Allah ismi yerine asıl olarak “*bana*” zamininin kullanılması gerekiyordu. Arap dil ve belagatı gereğince bu şekilde zamir yerine açık bir isimin kullanılması *takviye* içindir. Yani emredilen hususun güçlendirilmesi içindir. Bu da şu demektir: Azmedince kişinin mutlaka Allah güvenmesini, çünkü Allah, hayrette bırakacak derecede kamil niteliklere, kudrete, itaat edilme zorunluluğuna, rahmetinin genişliğine, işlerin ona havalene edilmesine layık biri olduğuna bundan dolayı da Allah gerçek anlamda kendisine tevekkül edilmeye müstahaktır⁴⁵ ve bundan dolayı da Müslümanların işlerinde mutlaka Allah’a tevekkül etmeleri lazımdır.

İşte tevekkül tam anlamıyla Allah’a güven boyutuna varınca Allah’ın o işe müdahale kanunu gelmektedir. Nitekim azim sahibi bir peygamber olarak kavmine karşı tevhit mücadelesini yapan Hz. Şuayb’ın şu ifadelerinde bunu görmek mümkündür:

قَالَ يَا قَوْمِ أَرَأَيْتُمْ إِن كُنْتُ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّي وَرَزَقَنِي مِنْهُ رِزْقًا حَسَنًا وَمَا أُرِيدُ أَنْ أُخَالِفَكُمْ إِلَىٰ مَا أَنهَاكُمْ عَنْهُ إِن أُرِيدُ إِلَّا الْإِصْلَاحَ مَا اسْتِطَعْتُ وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ {88}

وَيَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ سَوْفَ تَعْلَمُونَ مَن يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَمَن هُوَ كَاذِبٌ وَارْتَقِبُوا إِنِّي مَعَكُمْ رَقِيبٌ {93} وَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا شُعَيْبًا وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَأَخَذَتِ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةَ فَأَصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ {94}

"(Şuayb) Ey kavmim, dedi, bakın, ya ben Rabb'imden bir delil üzerinde isem ve (O), bana kendinden güzel bir rızık vermişse? Ben size menettiğim şeyleri (kendim yaparak) size aykırı davranmak istemiyorum. Sadece gücümün yettiği kadar (sizi) düzeltmek istiyorum. Başarım ancak Allah'ın yardımı) ile. Yalnız O'na tevekkül ettim (dayandım) ve yalnız O'na yönelirim!..... "Ey kavmim, olduğunuz yerde (yaptığınızı) yapın, ben de yapıyorum. Yakında kime azabın gelip kendisini rezil edeceğini ve kimin yalancı olduğunu bileceksiniz. Gözetin, ben de sizinle beraber gözetmekteyim!" Emrimiz gelince, Şuayb'i ve onunla beraber inanmış olanları bizden bir rahmetle kurtardık; zulmedenleri de o korkunç ses yakaladı, yurtlarında çöküp kaldılar. "(Hud, 11/ 88, 93- 94)

Ayetteki “*mastata'tü*” için zamanla müevvel bir zarftır, denilmiştir; böyle kabul edildiği takdirde ” *islaha kuvvetim yettiği*

⁴⁵ Bkz. Taftezanî, Saduddin, *Muhtasarü'l-Meâni*, ts. s. 110.

müddet" çe olur. Ya da "ıslah"tan bedeldir; bu şekilde alındığında ise, "ıslaha kuvvetim yettiği kadar" ıslahta bulunacağım şeklinde olur.⁴⁶ Her halükarda da bu ifadeler Hz. Şuayb'ın (a.s.) davasındaki azm ve tevekkülünü göstermektedir. Peşindeki "Yalnız O'na tevekkül ettim (dayandım) ve yalnız O'na yönelirim!" ifadelerinde ise sılanın fiile takdim edilmesi hasır ifade edeceğinden, onun Allah'a tevekkülündeki samimiyetinin yüksek derecesini ve bu hususta sadece Allah'a (c.c.) dayandığını ortaya koymaktadır. Bundan dolayı ayetteki hasri ifade etmek için de "Yalnız O'na tevekkül ettim (dayandım) ve yalnız O'na yönelirim!" şeklinde tercüme etmek lazımdır.

Hz. Şuayb'ın önce azmetmesi sonra tevekkülü gereği gibi yerine getirmesi kâfirlere Allah'tan azabın inmesini sağlamıştır (Bk, Hud, 11 / 94 -95). Ayette görüldüğü gibi gücünün yettiği kadar çalışmak peşinden başarının Allah'tan geldiğine samimi olarak inanmak, bu hususta sadece Allah'a güvenmek, ona yönelmek bir tevekküldür. İşte Hz. Şuayb bunu ortaya koymuştur. Bu aşamadan sonra artık Allah'ın yardımının gerçekleşme safhasıdır. Nitekim Haris b. el-Muhasibi de, er-Riaye'de, kışı ilk önce azmeder sonra tevekkül eder, Rabbinden imdat ve yardım ister ve bütün güç ve kuvvetin Allah'ta olduğuna inanır, ümidini Allah'a bağlar. Böyle yaptığı takdirde çok geçmeden Allah'ın kendisine gayet yakın davrandığını, isteklerine icabet ettiğini, iyilikte bulunduğunu ve şefkat gösterdiğini görecektir, demektedir.⁴⁷

İbrahim süresinin, 14 / 11 -15 ayetleri de bu bağlamda örnek verilebilir:

"Elçileri: "Gökleri ve yeri yaratan Allah hakkında şüphe edilir mi? (O), sizin günahlarınızdan bir kısmını bağışlamak ve sizi belirtmiş bir süreye kadar ertelemek için sizi davet ediyor" dediler. (Onlar da): "Sizde bizim gibi bir insandan başka bir şey değilsiniz. Bizi, atalarımızın taptığı şeylerden çevirmek istiyorsunuz. O halde bize açık bir delil getirin!" dediler.

⁴⁶ Zemaşşerî, Mahmud b. Ömer, *el-Keşşaf an Hakâiki Gavamidi't-Tenzil, Dârü'l-Kitabi'l-Arabî*, ts. , II. 420- 421; Beydavî, Abdullah b. Ömer, *Envarü't-Tenzil ve Esrarü't-Te'vil* (Min Haşiyeti Şeyhzâde) Hakikat Kitabevi, İstanbul, 1991, III. 60.

⁴⁷ Haris b. el-Muhasibi, Ebu Abdillah, *er-Riaye li-Hukukillah*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts., s. 87.

Elçileri onlara dediler ki: "Biz de sizin gibi insandan başka bir şey değiliz. Fakat Allah, kullarından dilediğine nimetini lütfeder. Allah'ın izni olmadan biz size delil getiremeyiz. İnananlar, Allah'a dayansınlar."

"Bize yollarımızı göstermişken neden biz Allah'a tevekkül etmeyelim? Elbette sizin bize yaptığınız eziyetlere katlanacağız. Tevekkül edenler, Allah'a dayansınlar"

İnkâr edenler, elçilerine dediler ki: "Ya sizi mutlaka yurdu-muzdan çıkarırsınız, ya da bizim dinimize dönersiniz!" Rab'leri de onlara şöyle vahyetti, "Zalimleri mutlaka helak edeceğiz!"

"Ve onlardan sonra sizi o yere yerleştireceğiz. Bu, makamımdan korkan ve tehdidimden korkan için(verdiğim söz)dür."

(Elçiler, düşmanlarına karşı Allah'tan) fetih istediler ve her inatçı zorba perişan oldu."(İbrahim, 14/ 10-15)

Ayetlerde görüldüğü gibi

وَمَا لَنَا أَلَّا نَتَوَكَّلَ عَلَى اللَّهِ وَقَدْ هَدَانَا سُبُلَنَا وَلَنَصْبِرَنَّ عَلَى مَا آذَيْتُمُونَا وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ

"Elbette! sizin bize yaptığınız eziyetlere katlanacağız" ifadesi peygamberlerin mücadelelerindeki azimlerini, " Neden biz Allah'a tevekkül etmeyelim?... Tevekkül edenler, Allah'a dayansınlar" ifadeleri de tevekküllerini göstermektedir. Ayette "ma âzeytümüne" mazi sigası olması kavmin elçilere yaptıkları geçmiş eziyetlere, "Lenashbireenne" muzari olması nedeniyle kavimlerinin istikbaldeki yapacakları eziyetlere işaret etmekte ve bu muzari ifadesine lamla birlikte nun-u tevkidin getirilmesi de elçi ve beraberindekilerin ciddi anlamda kendilerine yapacakları eziyetlere dayanma ve aldırış etmeme azminde olduklarını göstermektedir.⁴⁸

Bu ayetin yorumunda Fahrettin er-Razi şöyle der: Ayet ifadesinden anlaşıldığı kadarıyla Allah, elçilerine, kâfirlerin kendilerine bir zarar veremeyeceklerini, onlara bir bela getiremeyeceklerini vahiy etmiş olabilir. Eğer vahiy etmemişse elçilerin onların küstahlıklarına sahip oldukları ruhla aldırış etmemişlerdir. Çünkü peygamberlerin ruhları ilahî bilgilerle aydınlanmış olup gayb ve ruh âleminin ışıklarıyla ışıklanmıştır. Ruh, böylesine bir sıfat-

⁴⁸ Ibn Asur, Muhammed Tahir, *Tahrir ve Tenvir*, Daru't-Tunus, VII. 204.

la nitelenince cismani hallere aldırışı az olur; ister darlıkta ister genişlikte, ister şiddette ister rahatlıkta olsun cismanî hallere az değer verir. Bundan dolayı Allah'a tevekkül eder, onun lutfuna güvenirler, Allah dışındakilerden arzularını keserler. Kulluk şerefini elde eden, ihlas ve mükâşefe makamına ulaşan birisi için hangi işi olursa olsun Hakkın haricinde ister makam, ister mal olsun hiçbir şeye güvenmesi uygun değildir. *"Bize yollarımızı göstermişken neden biz Allah'a tevekkül etmeyelim? Elbette sizin bize yaptığınız eziyetlere katlanacağız. Tevekkül edenler, Allah'a dayansınlar"* ifadesi Allah'ın, ona olan ibadetlerinde ihlaslı olmayı esas tutan evliyasını düşmanlarının tuzak ve şerlerinden kuru-yacağına delilidir.⁴⁹

Fahrettin er-Razî'nin beyanına göre, böylesine bir sıyanet bir ruhsal aşamada gerçekleşmektedir. O da ihlâstır. Ona göre bu ruhsal aşamaya kavuşan büyük bir ruhsal potansiyel elde eder. Bu yüksek gizem / esrar Kur'an lafızlarında gizli olarak yer almaktadır. Yine ona göre, bir kimse, Kur'an ilmini inceler fakat ondan gafil olursa Kur'an ilimlerinin (böylesine) gizemlerinden mahrum olur, demektedir.⁵⁰ Nitekim Taberî'nin naklettiği kadarıyla Hz. İbrahim ateşe atıldığı zaman söylediği söz *"Hasbünallahu ve ni'mel vekil / Bize Allah kâfidir o ne güzel vekildir"* sözü olup⁵¹ peşine mucize gerçekleşmiş, ateş İbrahim'e (a.s.) serin olup zarar vermez olmuştur.

Buna göre mucizelerin samimi, ihlâslı bir tevekkül aşamasında gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Nitekim yukarıda İbrahim, 14-15 de de görüldüğü gibi *"Bize yollarımızı göstermişken neden biz Allah'a tevekkül etmeyelim?... Tevekkül edenler, Allah'a dayansınlar"* şeklinde böylesine bir tevekkül boyutunda iken dilek ifade ediliyor, yardımın hemen geleceği vahiy edilip mucize vuku buluyor ve yardım gerçekleşiyor: *"(Elçiler, düşmanlarına karşı Allah'tan) fetih istediler ve her inatçı zorba perişan oldu"*

Gerçek anlamda tevekkülü ortaya koymak azim sahibi kararlı insanlara mahsus bir durumdur. Mevlânâ kurgusal bir olay anlatır: Olay şöyle cereyan eder: Bir aslanın şöhreti dünyanın her

⁴⁹ Razî, a.g.e., VI.75.

⁵⁰ Razî, a.g.e., a.y.

⁵¹ Taberî, a.g.e., III. 182.

tarafına yayılır. Bir adam merakını yenmek için uzak bir yoldan aslanın bulunduğu ormana gelir. Bu uğurda bir yıllık yolu yürümek zahmetine katlanmış, menziller aşmıştı. Ormana gelip de uzaktan aslanı görünce durakaldı. Çünkü daha ileri gidemiyordu. Ona mademki sen bu aslanın sevgisiyle bu kadar yol yürüdü. Bu aslanın bir özelliği var. Her kim önüne korkmadan çekinmeden çıkar da sevgi ile onu okşarsa aslan ona kötülük etmez. Fakat korkar ve ürkerse aslan kızar. Hatta bazıları için kim bilir benim hakkımda ne kötü şeyler düşünüyor diye canına kıyıyor. Bir yıllık yol yürüdüktan sonra bu durmak da niye, dediler. Bunun üzerine yoldan gelen diğer kimseler de kendi kendine mademki bir yıllık yolu aştın geldin, işte aslan! O halde uzaktan durup bakmanın anlamı ne? Aslana doğru bir iki adım daha atıver dediler. Ancak kimsede bir adım daha atacak cesaret yoktu. O kadar yol yürüdük bize kolay geldi, fakat şimdi bir adım bile atamıyoruz dediler. Mevlânâ bu kurgusal olayı şöyle bir ifadeyle bağlamaktadır:

“Ân kademi azîm nadir est. Cüz kar-i hâsân ve mukerrebân nist. Ân iman bi cüz-i enbiyâ ve kumel-i evliyâ râ neresed ki dest ez cân hud be küllî şüstend”

Bu azim adımı atmak nadirdir. Haslardan ve Tanrıya yakın olanlardan başkası bu adımı atamaz. Böylesine bir iman ancak candan ellerini yıkamış peygamberlere ve evliyâların büyüklerine mahsustur.”⁵²

İşte bu adım gerçek azim ve tevekkül sahiplerinin attığı adımdır. Nitekim Ebu Yezid’e tevekkül nedir diye soran kişiye o, “Eğer yırtıcı hayvanlar ve yılanlar sağında ve solunda seni sarsalar dahi bundan dolayı sırrının (kalbinin) kıpırdamamasıdır”⁵³ diye cevap vermiştir. Bu yakîn denilen bir iman aşamasıdır. İşte bu adım ve halden sonraki anlar gaybın perdesinin yırtıldığı, mucize ve diğer harikuladeliklerin zuhur ettiği anlardır ve bu da ancak Allah’ın has kulları olan gerçek tevekkül sahiplerine mahsus bir durumdur.

İrade ile ilgili bölümde ifade ettiğimiz gibi özellikle Es’ariler kulun kesbinin bile hakiki anlamda fiil olarak nitelenemeyeceğini

⁵² Rumî, Mevlânâ, *Fihî- Mâ-Fihî*, Şirketi Sihami Naşirini İran, Tahran, 1961, s. 156.

⁵³ Gazalî, *a.g.e.*, IV. 258.

söyleyerek kulların fiillerinde yegane etkiyi Allah'a verirler. Nitekim Kur'an'da Allah'ın insan fiillerindeki etkisi açık bir şekilde dile getirilmektedir: “(savaşta) siz onları öldürmediniz, fakat Allah onları öldürdü. Attığın zaman da sen atmadın fakat Allah attı. Allah bunu, inananları katından güzel bir sınavla sınamak için yaptı. Evet, Allah duyar bilir”(Enfal, 8/ 17) Razi bizim ashabımız bu ayeti kulların fiillerinin Allah'ın mahlûku olduğu hususuna delil olarak kabul ederler diyerek⁵⁴ Esari görüşünü benimsemiştir.

Bu anlam ayette açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Ancak kanaatime göre bu ayette asil ifade edilmek istenen yön Allah'ın kulların fiilleri üzerindeki etkisini ortaya koymak ve her an ilahi bir tasarrufla insan fiillerinde olağanüstülükler zuhur edebileceğini ortaya koymaktır. O halde buna göre mucizeler, kerametler birer ilahi tasarrufun kulların fiillerindeki zuhuratlarıdır.

İnançta tevekkül önemli olduğundan dolayı Kur'an'da tevekkül altmış sekiz kere dile getirilmiştir. Bunlardan, “*ve alallahi felyetevekkelü'l-müminune / müminler Allah'a tevekkül etsinler*” cümlesi sekiz, “*ve alallahi felyetevekkelü'l-mütevekkilune / tevekkül edenler Allah'a tevekkül etsinler*” ifadesi dört, “*ve alellahi tevekkelü in küntüm mü'minin / eğer mü'min iseniz Allah'a tevekkül ediniz*” şeklindeki ifade ise iki yerde geçmektedir. Peygamberlerin kavimleriyle mücadelelerinde de onların Allah'a tevekkül ettikleri “*alayhi / alallahi tevekkeltü, tevekkelna / Allah'a tevekkül ettim / ettik*” ifadelerle on beş sefer dile getirilmektedir. Bütün bu ifade formlarında *car* ve *mecrur* fiile takdim edilmiştir. Bu şekildeki bir kullanım Arap dili ve belagatında *hasr* ifade etmektedir. Bundan dolayı bu, tevekkülün mümin için ne kadar lüzumlu olduğunu, müminin mutlaka Allah'a tevekkül etmesinin lazım geldiğini, tevekkülün imanın ayrılmaz bir vasfı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu ifade formları bir nevi bize imanın asıl büyüklüğünün tevekkül boyutunda gerçekleştiğini ve iman heybetinin bu boyutta açığa çıktığını ima etmektedir. Bu boyutun gerçek imanla ayrılmaz niteliğinden ötürü İslam literatüründe sürekli tevekkül imanla birlikte anıla gelmiştir.

Kuşeyri tevekkül sahiplerinin hallerini ifade ederken şöyle demektedir: Yakın gücüne, basiret nuruna sahip olanlar hük-

⁵⁴ Razi, a.g.e., V. 466.

mün cereyanı altında sakin olurlar. Duyulardan gizli olanları görür, gözlerini ince örtünün arkasına dikerler. Yollar asla onları yenilgiye uğratmaz. Zamanın hücumları onları korkutmaz. Yakında kolaylığın esintilerinin bayrağı dalgalandıracağına, güçlük bulutlarının dağılacağına inanırlar.⁵⁵

Tevekkül yakın denilen kesin bilgiden doğan bir haldir.⁵⁶ Yani her olayın meydana gelmesinde gerçek etkinin Allah'tan olduğunu gözle görür gibi bilmektir. O halde doğal olarak tevekkülün en büyük etkisi ruhlar üzerinde olur. İman bu derece kesinlik kazanınca doğal olarak ruhta bir yatışma hasıl olur. Zaten “*En cüzi aklı olan bir kimse bilir ki Hakka isnat etmeyen bir ölümünün kendi kendine dayanılacak hiçbir şeyi yoktur. Böyle bir şey boş bir hayalden ibarettir. Bundan dolayı inançsız bir kimse ne kadar kendine güvenirse güvensin herhalde bir gün olur cereyan eden olaylar önünde bütün dayanak noktasını kaybeder. Fakat Allah'a itimat edip tevekkül eden gerçek mümin ise ölümden bile sarsılmaz*”⁵⁷ metanetini muhafaza eder.

Böylesine bir iman boyutunun getirisi de sudur:

“...Azmedince (karar verince) de Allah'a tevekkül et (dayan); çünkü Allah kendine tevekkül edenleri (dayanıp güvenenleri) sever.”(Âl-i İmrân, 3/159)

“...Kim Allah'a tevekkül ederse (güvenirse) O, ona yeter. Allah, emrini yerine getirendir. Allah her şey için bir ölçü (bir sınır, bir kanun) koymuştur.”(Talak, 65/3)

Şimdi biz, Kur'an'da mucize, olağanüstü denilen hadisenin nasıl bir tevekkül ve ihlasın sergilendiği ortamda gerçekleştiğine bir diğer örnekte bakalım. Bu, yukarıda da ifade edildiği gibi yüksek irade -azm ve tevekkülün sergilendiği bir ortamda gerçekleşmektedir. Örneğin:

“*Andolsun biz Musa'ya: "Kullarım (İsrail oğullarını) geceleyin (Mısır'dan çıkarıp) yürüt; (asanla suya) vur, denizde onlar için kuru*

⁵⁵ Kuşeyri, Ebü'l-Kasım Abdülkerim, *Letâifü'l-İşârât*, Darü'l-Kütubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000, I. 394.

⁵⁶ Dihlevi, Şah Veliyullah, *Hüccetullahi'l-Baliğ*, Daru İhyai'l-Ulum, Beyrut, 1992, II. 284.

⁵⁷ Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, 1979, IV. 2566.

bir yol (aç). (Fir'avnın sana) yetişme(sin)den korkma, (boğulmaktan) endişe etme." diye vahy etmiştik" (Ta-Ha, 20 / 77) ayeti gereğince Hz. Musa (a.s.) İsrail oğullarını Nil kenarına getirdiği zaman Allah'ın vadini yerine getireceğine inanç ve tevekkülü tamdı. Ancak Firavun ve ordusu da yetişmişti; önlerinde olanca azametiyle dalgaları çarpışan deniz, arkalarında kılıç ve mızraklarıyla Firavun ve askerleri duruyordu. Bu, İsrail oğullarının kalbine şiddetli bir korku ve endişe doldurmaya yeterli bir manzara idi. İsrail oğulları iki olumun arasında kalakalmışlardı. Kurtuluşa erişeceklerine dair Allah'ın vaadi gönüllerindeki bu korku ve endişeyi dinginleştirmiyordu. Kur'an tam bu noktada olayı resmetmektedir. Bu sahnede Musa'nın (a.s.) tevekkülünün büyüklüğünü seyretmek için sözü Kur'an'a ve onun belagatine bırakalım:

İşte Hz. Musâ (a.s.) herkesin korkudan tir tir titrediği, nefeslerinin tutulduğu bu hengamede ne kadar büyük bir tevekkül içerisindedir.

فَلَمَّا تَرَأَى الْجَمْعَانَ قَالَ أَصْحَابُ مُوسَى إِنَّا لَمُدْرِكُونَ {61} قَالَ كَلَّا إِنَّ مَعِيَ رَبِّي سَيَهْدِينِ {62} فَأَوْحَيْنَا إِلَى مُوسَى أَنْ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْبَحْرَ فَانْفَلَقَ فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ كَالطَّوْدِ الْعَظِيمِ {63} وَأَزْلَفْنَا ثَمَّ الْآخِرِينَ {64} وَأَنْجَيْنَا مُوسَى وَمَنْ مَعَهُ أَجْمَعِينَ {65}

"İki topluluk (yaklaşıp) birbirini görünce Musa'nın adamları: "İşte yakalandık" dediler. (Musa): "Hayır, dedi, Rabb'im benimle beraberdir. Bana yol gösterecektir."

"Musa'ya: "Değneğinle denize vur!" diye vah yettik. (Vurunca deniz) yarıldı, (on iki yol açıldı). Her bölüm, kocaman bir dağ gibi oldu.

Ötekileri de buraya yaklaştırdık (Musa ve adamlarının ardından, düşmanları da bu denizde açılan yollara girdiler). Musa'yı ve beraberinde olanları tamamen kurtardık.(Şuara, 26 / 62- 65)

Hz. Musa'nın (a.s.) kavminin bir isim cümlesini kullanıp iki tekid edatıyla "İnna lemüdrekun" demeleri büyük bir telaş ve korkuya kapıldıklarını ortaya koymaktadır.⁵⁸ Hatta bir kıraatte "İnna le müddrekun" ifadesinin yerine ifteale vezninden olmak üzere "İnna le müdderekun" fiil şeklinde okunmaktadır. Bu kıraat

⁵⁸ Alusî, a.g.e., X.84.

esas alındığında cümle “*Firav’un ve askerlerinin ellerinden içimizden hiçbir fert kalmaksızın peş peşe ölüme gideceğiz*” anlamını ifade eder.⁵⁹ Çünkü bu babadaki fiil mübalağaya delalet eder.⁶⁰ Bu daha ziyade bir korkuyu ifade etmekte ve ne kadar tedbir varsa Musa’nın bir an önce almasının lazım geldiğini, artık kurtuluş ümitlerinin hiç kalmadığını ifade etmektedir. Hâlbuki Hz. Musa ise en korkulacak bir anda bile metanetinden zerre kadar ödün vermemiş, asla sarsılmamıştır. Bu yüksek tevekkül ve iman hemen oracıkta semeresini verdi. Hatta müfessirlerin naklettiğine göre “*Firavun’un tebasından iman etmiş birisi Musa’ya ‘Nereye emir olundun? İşte deniz önünde ve Firavun askerleri de sana yetiştii.’ Musa, ‘Denize (yaklaşmakla) emir olundum, umarım ne yapacağım ile ilgili bir emir gelir’* şeklinde yüksek bir tevekkül ile cevap vermiştir.”⁶¹ Ve hemencecik, Musa asasıyla (a.s.) denize vurmakla emir olunmuş ve denizin yarılma mucizesi gerçekleşmiştir. Her bir dalga yüksekliği ve yüceliği ile büyük bir dağ olmuştur.

Demek ki “...*Kim Allah'a tevekkül ederse (güvenirse) O, ona yeter*” ifadesinin delaleti ortaya çıktı. O halde irade-azm ve tevekkül yüksek bir performansla ortaya konulduğunda bu durum lahutî âlemi harekete geçirmektedir. Razî ve Âlusî gibi müfessirlere göre Allah asa vurulmadan da denizi parçalara ayırabilirdi. Fakat bu mucizeyi Hz. Musa (a.s.) ile gerçekleştirmesi, elindeki asa ile bunu yaptırması Musa’nın (a.s.) Allah yanındaki değerinin yüksekliğini göstermek içindir.⁶²

نایب حق همجو جان عالم است-هستی او ظل اسم اعظم است

خشک سازد هیبت او نیل رومی برد از مصر اسرائیل⁶³

⁵⁹ Zemaşşerî, a.g.e., III. 316; Beydavî, a.g.e., II. III. 471; Şevkani, Muhammed b. Ali, *Fethü'l-Kadir*, Mustafa el-Babi el-Halebi, Mısır, 1964, IV. 101.

⁶⁰ Nevevî, Abdül'l-Hakk Sıbt, *Tedricü'l-Edani, ila Şerhi Sa'd ala Tasrifî'z-Zencani*, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul, s. 30.

⁶¹ Beydavî, a.g.e., III. 471; Ebu Hayan, Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf, *Bahrü'l-Muhit*, Daru İhayai Türesi'l-Arab, Beyrut, 1990, VII. 17; Ebu Suud, Muhammed b. Muhammed, *Tefsirü Ebi's-Suud*, Daru İhyai Türesi'l-Arabi, Beyrut, 1990, VI. 245; Bursevî, İsmail Hakkı, *Ruhü'l-Beyan*, Daru İhayai Türesi'l-Arab, Beyrut, 1985; VI. 279.

⁶² Razî, a.g.e., VIII. 507; Alusî, a.g.e. X. 87.

⁶³ İqbal, *Esrari Hodi*, s. 30, 32.

“Hak naibi kâinatın ruhu olmak demektir-O ismi azamin gölgesinde varlık bulur.

Onun heybetiyle Nil deryası kurur-Ve Musa ümmetini Mısrıdan kurtarır”

Sonuç olarak bunun gibi böyle aşamalardan sonra mucizenin gerçekleşmesi ve mucizenin de imkânsızın gerçekleşmesi olduğuna göre böyle bir performansın sürekli imkânsızlıkların başarılmasını netice vereceğine kuvvetli bir vurgu taşımaktadır. Bir bakıma Kur'an bize bu bağlamda şunu ifade etmek istemektedir. Eğer siz bir tercih ortaya koyup, tercihinizde azim gösterir ve bu hususta Allah'ın sizi başarılı kılacağına, onun size yardım edeceğine inanıyorsanız, yani ona tam tevekkül ediyorsanız Allah sizi mutlaka başarılı kılacak, ve sizin için imkansız gibi görünen şeylerin bir bir gerçekleştiğini göreceksiniz; bunda da Allah'ın size yardımını büyük olacaktır:

O halde Kur'an'da azm ve tevekkülden sonra bir mucizenin gerçekleşmesi, mucizenin de imkânsızın gerçekleşmesi olduğuna göre bununla büyük olasılıkla Kur'an bize azim ve tevekkülle önceleri imkansız gibi görünen şeylerin birer normal iş gibi kolaylıkla vuku bulacağını, kişi için her an bir mucizenin gerçekleşebileceği, olağanüstü bir kuvvetin zuhur edeceğinin mesajını vermektedir.

